

*«Ja estava bé per a una autodidacta, no creus?»:
documentació inèdita de Maria Beneyto
sobre la qüestió lingüística i les relacions literàries*

[«It was more than enough for a self-taught woman, don't you think?»:
unpublished documentation by Maria Beneyto
on the linguistic question and literary relations]

MARIA LACUEVA LORENZ

Universitat Oberta de Catalunya

ORCID ID: 0000-0002-8346-0605 // mlacueval@uoc.edu

RESUM: Aquest treball recupera documentació inèdita de l'escriptora Maria Beneyto (cartes i una entrevista). A partir de l'edició i l'anàlisi d'aquestes fonts, es proposa una aproximació a dues qüestions transversals de la seua trajectòria: d'una banda, la problemàtica que li va suposar l'ús simultani del castellà i el català com a llengües d'expressió creativa durant la postguerra. De l'altra, la seua projecció pública com a escriptora i els efectes que va provocar en les relacions literàries que va establir amb algunes autores contemporànies. Dues qüestions aparentment allunyades que, en el cas de Beneyto, es troben fortament relacionades.

PARAULES CLAU: Literatura catalana, franquisme, testimoni literari

ABSTRACT: This work recovers unpublished documentation of the writer Maria Beneyto (letters and an interview). An approach to two cross-cutting issues of her career is proposed based on the editing and analysis of these sources: on the one hand, the problem posed by her simultaneous use of Spanish and Catalan as languages of creative expression during the post-war period. On the other, her public projection as a writer and the consequences this had on the literary relationships she established with some contemporary authors. Two apparently distant issues that, in the case of Beneyto, are strongly related.

KEYWORDS: Catalan literature, Francoism, literary testimony

Recepció: 03/03/2025. Acceptació: 07/04/2025. Publicació: 01/06/2025

i la dona
sembla extraure-li músiques inèdites
*al gran silenci on viu.*¹

«Una de les coses rares que passen a València»: la qüestió lingüística

Com era habitual durant la postguerra, la manca de formació pel que fa a la llengua escrita basada en les Normes de Castelló de 1932 feia que molts escriptors reputats necessitaren el suport d'altres autors per assolir uns mínims de qualitat formal en els seus textos. En aquest sentit, Manuel Sanchis Guarner, Joan Fuster o els germans Vicent i Xavier Casp esdevenen referents, i els comentaris sobre les correccions dels originals que els fan arribar són recurrents en moltes de les cartes que s'intercanvien. De fet, seran els Casp qui animaran Maria Beneyto a escriure en valencià, com afirma en l'entrevista que trobareu més avall. Ella n'accepta de seguida la proposta i ells l'ajuden a aprendre el català normatiu. Ja el 1951, Joan Fuster, en una carta a Sanchis Guarner, comenta que Joan Valls segueix escrivint versos en català amb l'ajuda de Josep Giner, qui «l'ha treballat molt» lingüísticament; i hi afegeix, tot prenent-se una llicència poc afortunada: «Per la seua banda, Casp treballa —també en el bon sentit de la paraula— Maria Beneito [*sic.*], qui fins ara només havia escrit en castellà» (Ferrando i Francés 2000: 126).

El 1952 seran també Xavier Casp i Miquel Adlert qui publicaran a l'Editorial Torre el primer poemari en català de Beneyto *Altra veu*, el qual va rebre una menció honorífica en el premi Joaquim Folgueras dels Jocs Florals de l'exili celebrats a Caracas el 1953. Maria Beneyto, doncs, entra al sistema literari català de la mà de Casp, i el 1956 Sanchis Guarner alerta a Fuster: «Valls i Maria [Beneyto], si bé no tanta com Villar, mostren també la influència de Xavier [Casp]» (Fuster 2000: 240). Però Fuster li replica: «Sobre les influències de

1. Poema «La vella dona i el vell gos» d'*Elegies de la pedra trencadissa* (1997).

la poesia de Casp sobre la de Valls i Maria Beneyto, no estic d'acord amb tu. Maria, quan conegué Casp, tenia ja publicats prou poemes, i prou bons, per justificar la seua independència [...] Potser, en últim cas, podríem parlar d'una influència gramatical...» (Ferrando i Francés 2000: 243). També el 1956 Torre li publica el seu segon llibre de poemes en català, *Ratlles a l'aire*, que l'any 1957 rebrà el premi Ciutat de Barcelona, tot quedant com a finalista una altra dona, Concepció Maluquer, amb el recull *La ciutat i les hores*.

En paral·lel, Beneyto segueix recollint guardons per l'obra en castellà, inclòs el Premi Internacional de Poesia Calvina Terzaroli (1957). Als articles de premsa que se li dediquen sovint es posa de relleu aquesta producció literària en dues llengües, i l'escriptora és clara respecte al model de llengua que fa servir, com es pot llegir en les respostes que li dona a la periodista Carmen Payá en una entrevista per al diari *Pueblo* del 3 d'octubre de 1958:

Me ofrece un ejemplar del premio Ciutat de Barcelona, titulado *Ratlles a l'aire*, y yo, que creo que sé leer en valenciano y que he leído en realidad bastantes cosas escritas en esta lengua (o dialecto) me admiro de no comprender muchas palabras y hasta frases completas.

—Es —me aclara María— porque mi valenciano, al ser rigurosamente el valenciano literario, resulta catalán [...] Además —sigue María Beneyto—, ¿no es poco curioso el que precisamente los dos libros míos que se han reeditado hayan sido precisamente los escritos en catalán, o sea, en el autentico valenciano literario?

—Pues sí. Ahora, ¿hay o no hay gramàtica valenciana?

—Sí, la hay. Yo la he estudiado a fondo. Y mi lenguaje está de acuerdo con ella.²

Pel que fa a la narrativa, Beneyto comença a fer provatures ja el 1955. En una carta del 20 de juliol, li demana ajuda lingüística a Joan Fuster perquè no

2. *Ratlles a l'aire* es va publicar per segona vegada el 1958, poc abans d'aquesta entrevista. Per a una panoràmica sobre les publicacions i els premis de Maria Beneyto vegeu BALLESTER-ROCA i IBARRA-RIUS (2016: 5-6).

vol acudir a Casp, com havia fet fins aleshores, tot i que no explica les causes d'aquest distanciament. Les seues lletres ens mostren l'origen del projecte que acabarà esdevenint, tres anys més tard, l'antologia *Recull de contes valencians* (1958), on s'inclourà la seua narració «La intenció»:

Querido amigo:

Yo siempre te pido cosas y así continuo, para variar (¿me tomarás rabia por eso?). Ahora se trata de tu eficazísima ayuda en mis pinitos de valenciano. Verás. Un editor que se llama Albertí me escribió pidiéndome un cuento para una colección que va a formar de cuentos valencianos y mallorquines, y yo lo he escrito. Pero claro, a mi modo. Seguro que tiene un sin fin de cosas por corregir. En estas cosas siempre me ayudaba Casp, pero ya te dije en Alicante que me hacía poca gracia seguir recurriendo a él. Así que en ti confío.

Dos dies després, Fuster li respon que ja tenia notícia de la proposta d'Albertí, però reconeix les dificultats que està trobant per compilar narracions; també accepta de bon grat ajudar Beneyto amb la qüestió lingüística i, com que se citaran a València per revisar la narració, aprofita per demanar-li poemes nous, ja que ell mateix es troba preparant l'*Antologia de poesia valenciana* (1956) per a l'editorial Selecta:

Benvolguda amiga Maria,

Naturalment, no necessitaves demanar-me, amb una carta prèvia, la meua ajuda per a això del conte. Tu ja saps que estic a la teua disposició, etcètera, etcètera. Si me l'haguesses enviat ahir, ara te'l retornaria amb les correccions que vols. De tota manera, no t'has de preocupar massa de les exigències de temps de l'Albertí. Ell té la intenció de publicar un llibre que contes d'autors valencians; però em sembla que els autors valencians no tenen la intenció de proporcionar-li material. Que jo sàpia, tu ets, de moment, l'única que ha respost a la crida d'Albertí. Ja parlarem de tot açò. [...] T'agrairia que, a més del conte, portasses alguns poemes valencians dels que deus haver escrit després d'*Altra veu*. Estic preparant una «Antologia de la poesia valenciana» per a una editorial de Barcelona i

voldria incloure-hi poemes inèdits dels poetes de l'última promoció. Teus també, per tant.³

Beneyto serà l'única que voldrà participar, des del primer moment, en el *Recull* i en una carta adreçada a Albert Manent, Fuster reconeix —tot i que amb certa condescendència— els avanços innegables de l'escriptora pel que fa a la qualitat lingüística, en contrast amb la resta d'escriptors, els quals:

han fet frustrar una bella iniciativa de l'Albertí, el qual pensava publicar en la seua col·lecció un recull de contes valencians. L'únic senyor que ha respost a la convocatòria ha estat una senyora, vull dir, una senyoreta: Maria Beneyto. La pobra les passa negres per escriure un català discret —i donat que ni tan sols no el parla, l'escriu bastant millor que la majoria dels xovins de la localitat— i la seua insistència, absolutament desinteressada, és ben meritòria. Aquesta és, per exemple, una de les coses rares que passen a València. (Fuster 2010: 164-165)⁴

Com afirma Carme Gregori (1991: 102), d'entre els integrants del *Recull*, Beneyto va ser «una de les poques promeses convertida en realitat en la dècada dels seixanta» pel que fa al conreu de la narrativa, ja que publicarà l'aplec de contes *La gent que viu al món* (1966) i la novel·la *La dona forta* (1967). Precisament serà durant el procés de redacció de *La gent que viu al món* que Sanchis Guarnier també reconeixerà la vàlua literària de l'escriptora, i en destacarà el nivell lingüístic assolit per Beneyto; així li ho explica a Fuster en una carta de maig de 1966:

Em digué Maria Beneyto que havies accedit a prologar-li el llibre de contes. N'estic molt content per dues raons: perquè m'agrada molt que s'in-

3 Totes dues cartes es troben a l'arxiu de Joan Fuster dipositat a la Biblioteca de Catalunya; agraïm a la professora Carme Manuel que compartira amb nosaltres aquesta informació.

4 Com afirma Carme Gregori (1991: 102), d'entre els integrants del *Recull*, Beneyto va ser «una de les poques promeses convertida en realitat en la dècada dels seixanta» pel que fa al conreu de la narrativa, ja que publicarà el recull de contes *La gent que viu al món* (1966) i la novel·la *La dona forta* (1967).

tensifique la teua participació en la tasca de l'Estel, i perquè tu el faràs millor que jo, que hauria estat el darrer recurs. Els contes els rebràs com a papers de negocis, i crec que coincidiràs amb mi que són els millors que s'han escrit a València els darrers anys; especialment te'n recomane els núms. 1, 3, 9 i 10. També m'agrada confessar-te que la desagraïda feina de corregir l'original ha estat en el cas de Maria molt menys laboriosa que quan s'ha tractat de certs valencianistes amb pretensions de capitostos (el de Jaume Bru, posem-ne per cas, i no dic res d'Igual i Úbeda perquè l'experiència que tinc és petita, però Ferrís, que li va adobar idiomàticament la *Historia de Lo Rat-Penat*, ha jurat no embolicar-s'hi mai més). (Fuster 2000: 320)

Pocs dies després, el 2 de juny de 1966, Sanchis Guarnier segueix entusiasmat amb el recull de contes i amb la vàlua de Beneyto, tot i que no es pot estar de valorar-la també pel seu físic amb un comentari prou desafortunat:

Ja tinc les segones i darreres proves del llibre de Maria Beneyto per al qual vas prometre escriure un pròleg. Ja saps que els teus pròlegs es cotitzen molt, i que jo tinc molt d'interès per diverses raons: que Maria té molt de talent, que està molt bona, que hem de pressionar-la perquè intensifique la seua producció en vernacle... i perquè aquests contes seus crec que són el millor volum de la Sèrie Blava que hem publicat. Suppose que els rebries oportunament i que t'hauran agradat malgrat la fama d'esquitarell amb què et defenses⁵. (Fuster 2000: 324)

Pel que fa a la diferència temàtica de la seua producció segons la llengua de creació, cal destacar una diferència fonamental entre la narrativa i la poesia. A l'inici de la seua trajectòria, el fet d'escriure poesia en dues llengües el relacionava amb l'expressió de diferents àmbits vitals o diverses temàtiques. El 1957 apareix a la revista *Destino* una declaració seua on diu que «Mi poesía en catalán tiende más a lo telúrico, creo. Y me parece natural,

5 Finalment, el llibre es va publicar sense cap pròleg.

ya que el lenguaje propio se agarra con más fuerza a la tierra». Tanmateix, en narrativa, les obres en les dues llengües se centren en temàtiques socials i seria difícil establir-hi distincions en aquest sentit; no de bades, i des de la perspectiva que dona la maduresa, Beneyto afirmava en una entrevista que li va fer Ana Gimeno (1997: 2):

—El valencià ha sigut, potser, la llengua per a expressar la intimitat?

—Abans sí. Abans escrivia una poesia més íntima i potser més lírica en la nostra llengua (el raconet de la intimitat, la proximitat benvolguda de la família, el paisatge, la mar...). I en castellà em decantava per un realisme segurament més intel·lectual, que potser m'allunyava un poc de mi mateixa. Però ara no. Ara el sentiment, més unificat temàticament, potser no té altres diferències que la manera d'expressar-lo.

La revisió conjunta de tota aquesta documentació ens mostra que la fidelitat lingüística de Maria Beneyto va ser indestructible. Ja durant la dècada dels cinquanta, i en plena eclosió del reconeixement exitós de la seua obra dins de les lletres castellanques, l'escriptora fa una aposta decidida per la literatura en català. En comprendre i incorporar la distinció diestràtica entre la llengua col·loquial i la literària, esmerça temps i esforç en superar les mancances pròpies d'una formació totalment autodidacta, i mira de fer aportacions lingüísticament escrupoloses tant en poesia com en narrativa. La humilitat amb què s'acosta als seus coetanis per demanar-los que li revisen els textos no ens hauria de fer perdre de vista la qualitat dels escrits que els presenta, i que és reconeguda pels mateixos revisors, si més no en privat i malgrat la patina masculista que es detecta en alguns dels seus comentaris. L'escriptura en valencià és una constant fonamental per a Beneyto, i el ferm compromís que mantindrà durant tota la seua trajectòria li comportarà molts maldecaps i un vertader malestar vital, tant pel fet de mantindre una producció en dues llengües com per la normativa emprada. Aquesta qüestió serà, precisament, la causa del seu distanciament definitiu amb Xavier Casp als anys setanta, tot i haver estat el seu més gran suport a l'inici de la seua carrera.

A l'entrevista que transcrivim més avall Beneyto explica breument la relació que tenia amb algunes de les escriptores contemporànies valencianes. La més íntima la va establir, precisament, amb qui vivia més lluny: Matilde Llòria (que en realitat es deia González Palau de cognom). Llòria era huit anys major que Beneyto, exiliada a Galícia i va desenvolupar una obra literària trilingüe en castellà, català i gallec (Lacueva 2018 i 2021a). Potser per la pluralitat lingüística que caracteritza les respectives trajectòries, potser perquè eren quasi veïnes quan Llòria passava temporades a València, les escriptores es van fer costat i Beneyto ens va dir en una entrevista telefònica del 14 de març de 2008 que «Llòria em va animar i em va donar consells. Va ser una mena de model per a mi».

No tan amable va ser la relació entre Maria Beneyto i Carmelina Sánchez-Cutillas, i segurament no per les seues respectives voluntats. Ara sabem que a penes no hi havia diferència d'edat entre elles, i que els primers textos de totes dues en castellà coincideixen en el temps (finals de la dècada dels quaranta i principi dels cinquanta). Ara bé, la projecció pública aleshores de l'una i de l'altra és totalment diferent. Mentre que les obres primerenques de Sánchez-Cutillas (una novel·la i dos poemaris) tenen poc d'impacte (Francés Díez 2021: 27), la projecció pública de Beneyto és meteòrica i molt mediàtica. Una revisió ràpida a l'hemeroteca de les publicacions generalistes i de gran tirada durant els anys cinquanta ens mostra nombroses fotografies seues junt amb entrevistes o articles o comentaris sobre la seua obra (de manera individual o amb la d'altres escriptors i escriptores), ja que és reconeguda i premiada en diferents certàmens i se la sol·licita per a formar part de jurats, oferir conferències i lectures poètiques.⁶ Fins i tot, el 1953, arran d'haver guanyat el premi València de poesia amb *Criatura múltiple*, se li dedica una caricatura al diari *Jornada*.

6 Trobem articles sobre Beneyto a publicacions generalistes i de gran tirada com *Levante*, *Pueblo*, *Jornada*, *Destino*, *El diario Palentino* o *Nueva Rioja*.

Caricaturas de actualidad

1.—La “vedette” **LOLITA CASTILLEJOS**, primera figura femenina de la revista “Poker de damas”, estrenada en Apolo. — 2.—**ENRIQUE NACHER**, premio de novela. — 3.—**MARIA BENEYTO**, premio de poesía. — 4.—**FERNANDO VIZCAINO CASAS**, premio de teatro, que han obtenido los premios “Valencia” del año actual. — 5.—**DON FEDERICO GARCIA SANCHIZ**, el ilustre valenciano, que pronunció una charla en el teatro Principal. — 6.—El humorista “**TONO**”, que asistió al estreno de su revista “Un fantasma de miedo”, en el teatro Principal.

(Caricaturas por “MILO”)

Biblioteca Nacional d'Espanya

També l'hemeroteca ens dona pistes sobre alguns esdeveniments culturals on van coincidir, com, per exemple, aquells organitzats per Lo Rat Penat, on també assistien altres escriptores com Josefina Lázaro Cerdá, Maria Ibars Ibars, Maria Velasco Lloret, Sofia Salvador i Maria Mulet. I com elles mateixes ens van confirmar, es llegien mútuament, sobretot a partir dels seixanta, quan Sánchez-Cutillas comença a publicar obra literària i el protagonisme va començar a recaure també sobre ella, si més no dins en els cercles literaris valencianistes. Com s'ha exposat en treballs anterior (Lacueva 2021b), les escriptores es van veure implicades en un enfrontament fictici, al qual cap de les dues no va voler entrar, si més no públicament, i així ens ho va comentar Beneyto en l'entrevista que transcrivim més avall, i Sánchez-Cutillas, en una conversa telefònica, ens va corroborar la informació: a ella, simplement, li semblava una pèrdua de temps aquella situació. També coincidien a remarcar que mai no havien parlat en persona i que només s'intercanviaven els seus llibres dedicats per correu, tot i viure les dues a la ciutat de València.⁷

Es tractava d'una situació incòmoda que, salvant les distàncies, ens recorda molt la que van viure les poetes russes Anna Akhmàtova i Marina Tsvetàieva durant la convulsa primera meitat del segle xx (amb la I Guerra mundial i la Revolució de 1917 incloses) i que Maria Mercè-Marçal relata així:

Les dues poetes no es coneixien fins aleshores personalment, tot i que la imatge física d'Akhmàtova en versió de diferents artistes plàstics era molt popular i de segur que havia arribat a Marina. Cadascuna també havia llegit els poemes de l'altra i havien assistit a l'intent d'alguns crítics de comparar-les i de confrontar-les. Per a més d'un es feia difícil d'acceptar que hi pogués haver alhora dues veus de dona tan potents en una poesia, com la russa, on la presència femenina havia estat més que discreta. (Marçal 1998: 168)

7 Entrevista telefònica que li vam fer a Carmelina Sánchez-Cutillas i entrevista personal que li vam fer a Maria Beneyto, totes dues en febrer de 2007.

En una carta que Maria Beneyto li envia a Sánchez-Cutillas el 18 d'agost de 1979 s'observa com les escriptores es parlen obertament d'aquesta «compació» forçada.⁸ A més, Beneyto, mostra les seues inseguretats com a escriptora en valencià encara el 1979, fins i tot dos anys després d'haver guanyat l'Ausiàs March amb *Vidre ferit de sang*:

Amiga Carmelina:

Casi tanto como tú tardaste en mandarme tus libros, tardo yo en acusarte recibo de ellos. Pero no es venganza, que conste: mi salud [il·legible] como de costumbre, me hizo ir de cabeza últimamente. Y además estaba reservándome la tranquilidad del veraneo —este año muy relativa— para leerme «com cal» tu *Matèria de Bretanya* y el otro estupendo libro *Els jeroglífics i la pedra de Rosseta*, que califico, sencillamente, con todos los superlativos a mi alcance.

Matèria de Bretanya es, como le oí decir a Ventura, una obra deliciosa, pero algo más, mucho más. Tienes un gran talento, hija, y nos dices a tus lectores como quien no quiere la cosa: «Ahí queda eso». Queda, te lo aseguro, y quedará entre lo mejor de nuestra literatura, pasada, presente y futura. Tú eres la escritora que Valencia y su idioma necesitaban y que, al fin, lograron encontrar. Las demás *solo hicimos intentos, más o menos bienintencionados*, pero solo eso. Yo no sé de nada más que tú, y te lo digo sin falsas modestias. En cuanto a lo demás... Tu maestría, tu portentoso dominio del idioma, no admiten comparación posible. ¡Pobre de mí, con mi diccionario a cuestas, esforzándome, por convicción, en lo que por carecer de facultades me hace quedar siempre como a medio camino, exhibiendo un engendro pobre y desangelado!

No, no hagas comparaciones amables, que tú sabes muy bien quién eres y lo que vales. Mi alegría por ello es inmensa, pues me quitas el peso de encima que supuso el ser esa escritora en valencianos que no lograron hacer de mí ni mis buenas intenciones ni la presión de quienes —en tiempos— buscaban material femenino vernáculo que oponer a una

8 Desgraciadament no hem pogut localitzar la carta de Sánchez-Cutillas ni saber què li va posar a les dedicatòries de *Matèria de Bretanya* i *Els jeroglífics i la pedra de Rosseta*.

Mercè Rodoreda, pongamos por caso, o una Maria Aurèlia Capmany, que tan bien se manejan con la cosa idiomática y lo demás. Créeme, amiga Carmelina, si te digo que en ti descanso y en cierta manera me siento liberada. Tú eres la escritora valenciana n. 1 y no hay que darle vueltas (¡Qué bien que ya no tenga que esforzarme yo en «dar la imagen» con tan poca gracia como lo hice, y cuánto te agradezco el relevo, si es que me relevas en algo, que no creo, pues tú llegas pegando tan fuerte que mal podías sustituir a quien siempre pegó flojo...!). Gracias por tus libros, y gracias, eternas gracias, por todo lo demás. Tienes en mí tu primera y más cordial admiradora, Carmelina.
De corazón, con un gran abrazo,
María ⁹

Si parafrasegem la reflexió de Marçal sobre la relació entre Akhmàtova i Tsvetàieva (1998: 191) i la traslladem al cas de Beneyto i Sánchez-Cutillas, podríem afirmar que es tracta de dues escriptors que van inserir amb majúscula la literatura d'autora en català al País Valencià, amb paral·lelismes i divergències entre elles, la més gran de les quals resideix en la personalitat i en l'estil. Unes diferències que es projecten en un fons comú de circumstàncies històriques aclaparadores, d'influències, relacions i admiracions semblants, i de coincidències imponderables, entre les quals ocupa un lloc essencial la seua condició de dones, que tenyeix sempre la seua vivència de les coses i la seua obra. I la consciència compartida per totes dues —tot i que en el cas de les valencianes, no sempre ho reconeixeren explícitament— d'haver contribuït al pas essencial de les dones des de la seua posició de muses mudes a la de subjectes del discurs.

9 La carta es troba al Fons Carmelina Sánchez-Cutillas dipositat a la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Beneyto ens va comentar que sempre s'havien escrit en castellà perquè era la llengua domèstica de les dues. Aquesta diversitat d'usos lingüístics no era infreqüent aleshores, fins i tot entre autors que escrivien en valencià, i mostra un altre efecte de la situació de diglòssia que s'hi patia.

ML: La teua iaia paterna era francesa i ja has dit en una altra ocasió que el teu pare era quasi més francès que espanyol. Parles francès? Has llegit literatura francesa en francès o en altra llengua? Quina?

MB: No parle francès perquè al meu pare se li alteraven els nervis amb la meua poca traça en la pronúncia i vam haver de deixar-ho. A la novel·la *Regreso a la ciudad del mar* que vaig escriure per indicació de Max Aub com a continuació d'*Antigua patria* i que roman inèdita, tot això va descrit ben detalladament, ja que es tracta de llibres tan autobiogràfics que poden servir per a les meues memòries, si és que un dia em decidisc a fer-les. Llegir en francès era inevitable a ma casa, però com que no dominava prou l'idioma, mon pare m'ajudava amb llibres dels mateixos autors traduïts ja que és fiava poc de que jo no li fera «trampa». Així vaig llegir a Stendhal, que a ell li agradava molt i tots els que ja podràs imaginar, fins i tot una història de la Revolució Francesa, no sé si traduïda per ell mateix o feta en col·laboració, no ho recorde bé. Llavors era una xiqueta estranya a qui li agradaven lectures una mica insòlites per a la meua edat (realment així, retall per ací, retall per allà, es va anar formant el meu autodidactisme).

ML: El teu pare era socialista, i malgrat que va morir quan tu només tenies tretze anys (al 1938) et va inculcar alguns valors que s'han traduït en la teua empatia amb les persones més desfavorides, víctimes de la injustícia. Recordes quina premsa llegia el teu pare a Madrid i a València? Recordes alguna cosa d'aquells anys de guerra (malgrat la duresa que van suposar per a tu per la malaltia del teu pare)?

10 L'any 2007, i gràcies al contacte que em va facilitar l'aleshores meu director de tesi, Josep Ballester, vaig poder parlar per telèfon amb Maria Beneyto que, molt amablement, em va permetre anar a entrevistar-la a casa seua, al carrer Císcar 66, de València. Abans de la visita, però, li vaig enviar per correu un seguit de preguntes per preparar la conversa. Les seues respostes, mecanografiades, són el document que transcrivim al darrer punt d'aquest article. Cal actualitzar, però, una informació que aleshores no coneixíem: l'any de naixement de l'autora. Actualment, i gràcies a la recerca exhaustiva de l'acadèmica Carme Manuel i a la pista que va destapar Helena Malonda, en demanar la partida de naixement de Beneyto, sabem que no va nèixer el 1925 com fins ara es pensava, sinó el 1920. Per tant, tenia 18 anys (i no 13 com jo afirmo i ella no corregeix) quan va morir el seu pare, en plena guerra.

MB: No crec que mon pare m'haja hagut de transmetre eixos valors. No va ser necessari, així, de paraula o amb alguna mena de lliçons. Ja me'ls havia transferit a la sang, sense paraules, sense induir-me ni forçar-me. Jo era, senzillament, una continuació seua. Era un ell disminuït i així em comportava. Vàrem ser set germans i jo era l'única dona i la més menuda de tots. L'única també a tenir un amor a les lletres que cap dels meus germans tenia. No vaig heretar el que duia de cap al meu pare, que era el teatre, però el fet que la literatura ens apropiara ja li agradava i volia per a mi un futur que la mort va truncar. Però ja veus si era fort el missatge que portava a la sang, ni tan sisquera la falta de la preparació, el fet d'haver de ser autodidacta per no ser analfabeta, va poder vèncer aquella mena de manament que portava a dintre amb més bons o mals resultats. Els diaris que ell llegia abans de la guerra quan encara vivíem a Madrid eren *El Socialista* i l'*ABC*, el seu i el dels altres, per a comparar, tindre raons per a la discussió. No era tan imparcial com pretenia, apassionat per les seues idees, però ho intentava. Dius de records de la guerra. I jo et conteste que en tinc tants que he pogut fer una novel·la amb ells. D'un d'ells et riuràs segurament. És que em vaig enamorar, i molt seriosament, als tretze anys!, del fill d'un amic francès de mon pare que venia amb les Brigades Internacionals a combatre per la nostra República. L'home ni es va adonar de l'enamorament en secret (com calia). No va saber mai la catàstrofe emocional que va ser per a mi la notícia de la seua mort en la guerra.

ML: La teua formació literària és autodidacta: d'adolescent, llegint *Las mil mejores poesías de la lengua castellana*, aprenies la mètrica i, després, escrivies els teus propis poemes en l'única llengua que m'havien ensenyat a escriure. Tanmateix, per poder escriure poesia, i més tard narrativa, en català, primer has de prendre escriure aquesta llengua que únicament practicaves quan parlaves amb els familiars de Catarroja i d'Oliva.¹¹ Com comences a escriure en

11 En una entrevista que li va fer Lluís Alpera (1996), Beneyto li explica que «jo sempre he tingut aqueixa sensació de tindre un deute que havia de pagar d'alguna manera i que havia de comprendre tot aqueix món i estar al seu si... I m'agradava moltíssim veure parlar la gent i em sonava molt bé, era simpàtic. La gent dels pobles, els meus parents de Catarroja i d'Oliva... m'encantava. Allí sí que m'atrevia a parlar-lo, però ací, a València, no. Em pensava que se'n podrien riure per la meua mala pronunciació i tot allò, però amb els meus parents m'esplaiava i m'hi trobava en la glòria».

català? Vas seguir algun manual? Algú et va ensenyar? Quins van ser els teus mestres literaris en català? És a dir, quina literatura en català llegies?

MB: Jo sabia, pel poc que els pares parlaven, *algo* de català-valencià, afegit el que sentia al carrer, per cert, incorrectíssim, com va dir-me Xavier Casp en començar aquella lluita per l'idioma que jo refusava. «Això és català», li deia jo. I va tardar prou a convèncer-me que es tractava de netejar la parla i culturitzar-la, encara que jo no trobara en ella expressions que ma mare utilitzava acarasant-me de xicoteta i que era com es parlava a Catarroja. Casp em va convèncer amb això que la llengua culta era aquella, fins a deixar-me avergonyida de la meua incultura. (Molts anys després, en guanyar el premi Ausiàs March de Gandia, ell, al jurat, em va demanar una correcció el text del llibre, segons ell massa catalanitzat. I jo li vaig respondre que escrivia el que ell mateix m'havia ensenyat. I no vaig corregir ni punt ni coma). En català llegia poc. Els nostres, Fuster i Estellés. I del principat Carles Riba i Espriu, sense oblidar Clementina Arderiu i Mercè Rodoreda. I els clàssics, clar.

ML: Una vegada dominades les bases de la llengua, comences a escriure en català i simultàniament, segueixes escrivint en castellà. Casp t'anima a seguir escrivint en català i fins i tot et corregeix els poemes. Quina era la teua relació amb ell? Quins consells literaris o lingüístics et donava?

MB: La meua relació literària amb Casp és la que explique en l'anterior pregunta. Com que no vaig acceptar els seus suggeriments posteriors i el seus canvis, l'amistat es va entebir, i ho sent, com vaig sentir que es morira sense obtenir el Premi de les Lletres que tant es mereixia i que jo, tan poqueta cosa, havia obtingut. També em sap malament la contestació que vaig haver de donar-li públicament quan em digué de corregir aquell llibre i jo li vaig contestar «escrivia com ell m'havia ensenyat» durant el temps que aquella lluita entre els catalanistes i els blaveros no em semblava del tot oportuna. Al cap i a la fi, sense ell no hauria donat els primers passos que després varen ampliar Sanchis Guarnier, Ballester, Alpera i no sé si alguns altres.

ML: Tu mateixa has dit que el fet d'escriure en una o altra llengua té molt a veure amb la temàtica de la teua obra. I hi ha una Maria que reacciona contra les injustícies del món que l'envolta; és real, dura, que s'oblida d'ella mateixa i

s'enfronta amb la realitat; la Maria que escriu en castellà. D'altra banda, però, la Maria que mira cap endins, que s'observa com a dona, amb la multiplicitat que això implica, i que parla de lligams que la uneixen a la terra i al mar; és la Maria íntima i sentimental recerca el seu paradís perdut en català. Tanmateix, poemes com «Ciutat bombardejada» o els contes de *La gent que viu al món* traïxen aquestes premisses. A més, estudiosos com Josep Ballester veuen la teua obra com un tot indestruïble. Ara amb la perspectiva que et dona la vida, que en penses de tot plegat?

MB: Sí, perquè com he dit abans, el poc de valencià que coneixia era el de les cançons de la mare, tant emotives i tendres que em portaven a un món somniat més que viscut, vivint a Madrid. València era per a mi el paradís perdut, el somni que volia veure realitzat. La Maria que volia escriure era aquella, vull dir, des d'aquella base. Era la parla de la tendresa, de l'origen, de les arrels, almenys al principi. I és la parla de l'amor que mai no havia publicat en castellà, com ressenya el crític i poeta Josep Albi, coeditor amb Fuster de la revista *Verbo*, i que fa avergonyir-me quan deia de mi que l'amor no existia en la meua poesia, és a dir, «el amor singular, intransferible. Ese es el gran vacío de su poesía, quizás de ahí provenga ese regusto de amargura que nos deja: es la patética frustración de estar en todos, compartir todos los caminos, todos los dolores y no estar únicamente en sí misma, en el gran amor que acaso resuma todos los demás». I això ho deia a una dona que sent xiqueta havia matinejat massa en el coneixement sentimental i per ell havia patit com no era natural en aquella edat. Albi, aleshores, tampoc no havia de saber res dels poemes que no havia publicat i havia trencat en fer-me dona, dels que vaig publicar, i no en castellà, els que restaren de la crema, publicats per Bromera amb el títol d'*Elegies de pedra trencadissa* i que Alpera, molt menys enamorat de la poesia amorosa que l'amic Albi, no va voler incorporar al recull de poesia total meua, al qual també li falta, perquè ha vingut després, l'últim llibre i el que diuen més important, *Bressoleig a l'insomni de la ira*, que va ser, com ja sabràs, Premi de la Crítica Nacional en català l'any 2003. Potser Alpera fora més partidari de la parla menys edulcorada i en la tria es va deixar els meus poemes d'amor conscientment, convençut que el meu estil era un altre, on l'egoisme de l'amor íntim era qüestió d'una intimitat de la qual

no tenia per què informar a la publicitat de la lletra escrita. Tot això ho veig ara una totalitat necessària a la meua formació (no oblidés que un dels meus llibres es diu *Criatura múltiple*). I que el tema amorós haguera sigut tractat fora del nucli castellà, també indica per on van els meus sentiments més íntims. La contradicció que tu dius de «Ciutat bombardejada» i els contes va poder ser pel mateix Alpera i en els contes per Sanchis Guarner, que em demanaven una mena de traspàs del que feia en castellà —poesia social— i no em va ser difícil intentar-ho. Ballester, per la seua banda, coneix tot quasi tot el meu treball i em coneix a mi i a la meua criatura múltiple, ja que ha estudiat amb molta cura la meua literatura i potser la meua personalitat.

ML: També has dit en alguna ocasió que la inseguretat a l'hora d'escriure en català i la facilitat que significava el castellà ha estat la causa d'una obra poètica en aquesta llengua més nombrosa que en aquella. El mateix passa amb la narrativa, però amb una distància molt menor. Corregeix-me si m'equivoque: una novel·la, *La dona forta*, i un recull de contes, *La gent que viu al món*, en català; *Antigua pàtria* i *El río viene crecido*, en castellà. Aquesta «por» lingüística ha estat l'única causa del desequilibri? Vull dir, si hagueres tingut més formació lingüística en català hauries escrit més en aquesta llengua?

MB: Em fa aquesta pregunta una certa vergonya, però no em puc fer responsable de res. Tenia i tinc por, una inseguretat que l'amor ha vençut. La por té ara els seus motius, pensar si el següent llibre no serà com *Bressoleig*. Seria bonic no escriure un altre llibre que podria ser inferior, i deixar-lo com el millor record que puc donar a la posteritat. Estic fent esforços per, almenys, no baixar, no descendir de la categoria que tots pensen que aqueix llibre em dona. De l'altre tema, et diré que hi ha menys diferència en la prosa, com dius, puix als contes i a *La dona forta* li hem d'afegir una novel·la curta que, en arreglar-la, podria dir-se «Retrat de família» i que no sembla agradar massa, en una versió anterior, diferent a allò conegut meu. En arreglar-la a gust de tots i del meu, i engrandir-la perquè és novel·la curta, tindrà una novel·la més i estarà més a prop d'*Antigua patria*, *El río viene crecido*, *Regreso a la ciudad del mar* i els contes de *La promesa*. Per cert, *El río viene crecido* diré que va tenir molt bona ressenya de Fuster i Ventura, encara que em varen fer alguns en retrets pel

quasi bilingüisme del llibre, com feia Blasco Ibáñez, que feia parlar només en català la gent del camp o dels poblats marítims, per donar més versemblança a determinats ambients. I sí, hi havia, i encara hi ha, eixa por que tu anomenes. Por i també influència de la gent que tinc al voltant, com fent aposta, tots castellans o gent amb què he de lluitar, uns perquè no admeten més que la parla castellana —que encara n’hi ha—; i altres, els blaveros, enemics del català, en compte d’ajudar-me, em compliquen la vida. Hauria escrit més en la nostra llengua de poder traduir el que em semblava difícil escriure directament. Però, com que traduir és una cosa que mai no s’hauria de fer, els llibres en castellà que tinc inèdits, inèdits restaran, encara que es publicaran segurament les obres completes de poesia. L’obra en català anirà tota, minvant aquell desequilibri que ja és tard per a corregir. És clar que, si haguera viscut en l’ambient literari i intel·lectual de Carmelina, potser ni tan sols hauria sigut bilingüe, cosa que no crec tan menyspreable després de tot.

ML: Fuster va escriure una vegada que «el bilingüisme és còmode [...] però és dolorós i també nociu per al propi escriptor que el practica. No crec que n’hi hagi cap [...] que s’hi resigni sense doldre-se’n». Et sents identificada amb aquesta opinió? El mateix Fuster seguia escrivint: «el bilingüisme és un mal per a tots i no serà l’escriptor bilingüe el qui mes és resistirà a sortir-ne, per poca que sigui l’oportunitat que se li doni». Què en penses, d’aquesta idea? Et sembla que et va faltar l’oportunitat (tant pel que fa al castellà com el català) per sortir del bilingüisme? Quin tipus de situació podria haver-te fet triar una sola llengua? O pel contrari ets una bilingüe «militant»?

MB: I torne pel mateix camí. El que diguera Fuster, nascut en un poble on no és parlava d’altra manera, és raonable i just, encara que ell hauria pogut treballar millor la cosa i no parlar-me en castellà com ho feia, fins que vaig ser jo qui va dir-li les primeres paraules en valencià. Potser perquè ell, i d’altres, pensaven que jo escrivia millor en castellà i em consideraven irrecuperable o cosa semblant. Una mica difícil d’adaptar sí que vaig ser, i en allò tenien raó. La por. Per altra banda, les oportunitats que em varen donar les vaig acomplir amb por i tot. Les que em donaven i les que jo buscava, per exemple presentant-me a concursos com el Ciutat de Barcelona que em va premiar, com ja sabràs, el

meu recull *Ratlles a l'aire*. Una persona de la sensibilitat de Carles Riba, més emotiu i menys enèrgic que Fuster —i conste que a Fuster jo el volia molt— va fer al·lusió als sentiments i als pensaments a l'hora d'escriure, i jo crec que destriava amb això el que jo mateixa pensava. En castellà parlaves a més gent, moments que calia fer-se sentir (poesia social i tot això). Els sentiments íntims i particulars en la nostra veu, ens allunyaven potser, però em sembla que també preservaven la nostra personalitat impermeabilitzada per una parla diferent. Maria una i Maria una altra, com tu dius. I ací potser hi ha intervenció de mon pare, manant-me des de la sang que parlara a tothom donada la situació del país, sense deixar de defensar allò nostre, igualment necessitat d'ajuda, però reduït a un espai, després del canvi, més fàcil d'imposar o defensar. Jo tinc moments en què eixa qüestió del bilingüisme — considerat quasi com una cosa delictiva— em lleva les ganes d'escriure en una i una altra llengua (ja va passar en els més de quinze anys que va durar el meu exili interior).

ML: De la mateixa generació que Fuster hi ha Estellés, que vas conèixer i amb els quals, com a mínim Estellés, comparties gustos literaris. Mai no formàreu un grup. Practicaren el periodisme des de diferents punts de vista: Estellés va fer una mica de tot i Fuster sobretot crítica i assaigs. Sobre quins temes vas escriure a *Levante*? Mai no se'n va passar pel cap professionalitzar-te per aquesta via? Com ha estat la teua relació amb l'assaig?

MB: Sí, el perquè Fuster, Estellés i alguns més no formaren un grup que podia haver-me acollit, podria dir-te que eixe va ser el motiu pel qual em trobara tan a soles i tan «acomplexada». Potser l'endimoniament bilingüisme haguera desaparegut, i el que vaig trobar a faltar, com dius al final, sols fora això. D'altra banda, el que vaig escriure al *Levante* sols va ser crítica de poesia, tot substituint Rafael Ferreres, crític oficial del diari. Després em varen encarregar el *Cuento del Domingo* que vaig fer, setmana a setmana, quasi durant any i mig, i que era una cosa així com l'actualitat feta conte. Poesia i narrativa. La meua relació amb l'assaig —un atreviment més que ja havia intentat— va quedar enrere. Ja estava bé per a una autodidacta, no creus?

ML: Per les evidents circumstàncies, i malauradament, la teua formació va ser minvada i atropellada. Quan les coses van començar a tranquil·

litzar-se, més no pel que fa a la vida privada, mai no vas plantejar-te tornar a estudiar?

MB: No es tractava de tornar a estudiar. Ni tan sols havia començat. Vaig passar de l'escola a «l'atreviment» de posar-me a escriure sense cap preparació.

ML: Durant la postguerra, el fet de ser dona valenciana i escriptora en català era un fet gairebé insòlit. Coneixes algunes d'aquestes escriptors? T'nies relació amb ella o elles, i de quin tipus? Anna Rebeca Mezquita Almer, Maria Ibars i Ibars, Matilde Llòria (Matilde González Palau), Beatriu Civera (Empar Beatriu Civera Martínez), Assumpta González, Carmelina Sánchez-Cuillas, Maria Mulet, Josefina Lázaro, Sofia Salvador, Amèlia Comba i Comba, Antònia Vila Ferri.

MB: Conec Maria Mulet o vaig conèixer-la. Una bilingüe d'última hora, que tota la vida havia sigut castellanoparlant potser perquè era mestra d'escola. També he conegut i tractat bastant Matilde Llòria, la veterana, que no sols era bilingüe, era trilingüe perquè practicava també el gallec. La millor per a mi era, i és, Carmelina. Una temporada vàrem tindre rivalitat per qui era la millor. Ací, a València, tenim molta afició a les comparacions, però l'una i l'altra vàrem renunciar al joc. Per a mi ho és i ha de ser-ho per la seua formació. Eixa sort no l'he tinguda i per força és ella la capdavantera. No la conec d'haver tingut tracte amb ella, encara que ens hem intercanviat llibres. Per cert, del darrer que li vaig enviar encara no n'he rebut l'acostumat «acuse de recibo». Potser que la salut li lleve com a mi les ganes d'això que diem «quedar bé».

ML: Parlem de l'actualitat: com veus la València d'ara? Què imaginaves quan eres més jove i les coses eren molt més difícils? I el panorama literari actual, què et sembla? Segueixes les novetats editorials?

MB: La València d'ara no té punt de comparació amb la del meu començament. És clar que no podia ni imaginar-la com ara és, un panorama literari impensable en aquells temps. Aquell somni és una realitat en creixement. Les novetats literàries que m'arriben, gràcies als amics de Bromera i d'altres, semblen veritablement importants, fetes per escriptors cultes i preparats, els que ens feien falta i ja tenim.

ML: I pel que fa a la teua producció artística, què trobes o has trobat a faltar? Quin missatge donaries a les noves generacions d'estudiosos de la literatura catalana (crítics, filòlegs, etc.)?

MB: El que jo vaig trobar a faltar ja t'ho he dit abans. Un grup on poder integrar-me, un grup format per Fuster, Estellés i d'altres com ells, amb idees i ganes de fer-ho canviar tot. Donar un missatge jo als estudiosos de la crítica o els filòlegs en tant com ells han d'ensenyar-me encara? A les noves generacions en tot cas sí: que treballen i lluiten el que calga i a temps, i que no prenguen exemple del meu cas, és a dir, del maleït bilingüisme, que, per ben intencionat que siga, és sempre un pecat que molt poques eminències literàries de la nostra llengua podran perdonar.

Una reflexió final

La síndrome de la impostora va perseguir —i fer patir— Maria Beneyto durant tota la seua carrera literària i es va mostrava especialment aguda en la seua faceta com a escriptora en valencià. Una preocupació que només va trobar contrapès per la seua convicció profunda en tres qüestions fonamentals: la vocació literària, la llibertat creativa i el compromís amb la llengua i el país. El seu testimoni, que hem recollit en primera persona, ens dona compte de les enormes dificultats a què va haver d'enfrontar-se per escriure en dos llengües, tot i que aquesta era una pràctica habitual per a la immensa majoria —per no dir la totalitat— dels escriptors de l'època, als quals, però, rarament no se'ls titlla d'escriptors «bilingües». Aquest fet va acabar afectant, també, la relació amb les altres escriptores de l'època, en uns espais que semblaven massa estrets per donar cabuda a més d'una veu femenina potent en valencià, en unes dinàmiques que Harold Bloom teoritzava l'any 1973, quan defensa que la literatura progressa gràcies a l'«ansietat de la influència», és a dir, a la guerra entre «pares» i «fills» literaris: un poeta s'afirma com a tal invalidant d'alguna forma els seus predecessors.

Per sort, Beneyto i Sánchez-Cutillas van afirmar les seues respectives vàlues sense invalidar la de l'altra, i esdevenen un exemple pràctic de sororitat literària

malgrat estar condicionades, és clar, per les pressions ambientals. I així, segurament sense saber-ho, s'alineen amb les teòriques feministes nord-americanes d'aquells anys, que ràpidament qüestionaran la tesi de Bloom perquè no es pot aplicar a les escriptores: el cànon és aclaparadorament masculí i la relació que mantenen els uns i les altres amb la tradició no és simètrica. Aquesta contrateoria de l'ansietat de la influència, com afirma Caterina Riba (2015: 206) «estableix que les escriptores no s'afirmen a partir de la rivalitat entre elles, sinó “gràcies a” les seves predecessores o “en diàleg amb elles”». Predecessores i contemporànies, és clar. Les paraules directes de Beneyto ens confirmen, finalment, la seua capacitat de resiliència, perquè, malgrat la criptogínia que la va ensorrar durant part de la seua vida, i també després de la seua mort, l'obra beneytiana segueix surant com una peça cabdal per a les lletres contemporànies.

Bibliografia

- ANÒNIM (1957): *Destino*, any XXI, núm. 1033, 25 maig, p. 26 https://arca.bnc.cat/arca-bib_pro/ca/consulta/resultados_ocr.do
- ALPERA, LL. (1996): «Entrevista amb Maria Beneyto», *L'Aiguadolç*, 22, pp. 49-60.
- BALLESTER-ROCA, J. i IBARRA-RIUS, N. (2016): «La escritura de la identidad femenina y feminista: la voz pionera de María Beneyto», *Tonos Digital. Revista de Estudios Filológicos*, n. 31, s.n.
- BENEYTO, M. (1952): *Altra veu*, València, Torre.
- (1956): *Ratlles a l'aire*, València, Torre.
- (1966): *La gent que viu al món*, València, L'Estel.
- (1967): *La dona forta*, València, Senent,
- BLOOM, H. (1973): *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, New York, Oxford University Press.
- FRANCÉS DíEZ, M. À. (2021): «Introducció», en J. Borja i M. À. Francés Díez (eds.), *Car-melina Sánchez-Cutillas. Obra completa. Poesia*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, vol. I, pp. 19-47.
- FUSTER, J. (2000): *Correspondència*, vol. 4, ed. Antoni Ferrando, València, Tres i Quatre.
- (2010): *Correspondència*, vol. 12, ed. Josep-Vicent García i Raffi, València, Tres i Quatre.
- GIMENO, A. (1992): «Entrevista amb Maria Beneyto, Premi de les Lletres Valencianes», *Lletres Valencianes*, pp. 1-2.

- GREGORI, C. (1991): «Recull de contes valencians. Una aproximació al conte de postguerra (1939-1958)», *Caplletra*, 10, pp. 95-106.
- LACUEVA LORENZ, M. (2018): «Escribir en gallego, catalán y español bajo el franquismo: una aproximación interseccional a Matilde Llòria», en Y. Romano Martín, & S. Velázquez García (coord.), *Las inéditas: voces femeninas más allá del silencio*, Salamanca, Universidad de Salamanca, pp. 122-149.
- (2019): *Les dones fortes. La narrativa valenciana sota el franquisme*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (2021a): «“Ens varen engendrar junt al foc de la guerra”: les poetes davant els conflictes bèl·lics del segle xx», en I. Marcillas & M. Corbi, M. (eds.), *Les femmes et la guerre / Dona i guerra. Mémoire démocratique et droits humains / Memòria democràtica i drets humans*, Berna, Peter Lang, pp. 207-220.
- (2021b): «Carmelina Sánchez-Cutillas: una dona forta», en J. Borja i M. À. Francés Díez (coords.), *Des de les fronteres del silenci: aproximació crítica a l'obra de Carmelina Sánchez-Cutillas*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 19-36.
- MARÇAL, M. M. (1998): «Com, en la nit, les flames... Anna Akhmàtova-Marina Tsvetàieva», en M. M. Marçal i M. Abelló (ed.), *Cartografies del desig. Quinze escriptores i el seu món*, Barcelona, Proa, pp. 157-191.
- PAYÁ, C. (1958): «Una mujer triunfa. María Beneyto, Premio Internacional Calvino [sic] Terzaroli», *Pueblo*, 8 d'octubre, p. 9.
- RIBA, C. (2015): «La creació d'una genealogia femenina mitjançant la traducció: Maria-Mercè Marçal i Montserrat Abelló», *Quaderns. Revista de Traducció*, 22, pp. 205-215.

Arxiu personal de Mª Ángeles Arazo

Crec que la poesia actual té una missió d'ajuda i no pot en cap cas ser supèrflua exaltació de la bellesa per la bellesa. Ha d'aspirar a alguna cosa més. Els qui acaben de deixar enrere dos guerres no poden alimentar la seua sensibilitat d'ocells i flors. Pregunten i necessiten que se'ls done a tot una resposta més subtil. Però si el poeta no pot contestar a aquest immens interrogant amb el perquè de cada cosa, s'ha d'agermanar amb aquesta angoixa i comprendre-la i oferir una miqueta de llum.

Mª Ángeles Arazo, «Entrevista», *Levante*, 1953